

**Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний технічний університет**

***ВИЩА ШКОЛА І БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС:
Методичні матеріали
для магістрантів усіх спеціальностей
денної та заочної форм навчання***

2013

Вища школа і Болонський процес: Методичні матеріали для магістрантів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання./Укл. Г.С Онуфрієнко. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2013. – 62 с.

Автор-укладач:

Онуфрієнко Г.С., доцент, доктор філософії у філологічних науках,
доцент

Рецензент: *Воронкова В.Г.*, доктор філософських наук, професор,
академік Міжнародної Академії Наук вищої школи, завідувач кафедри
менеджменту організацій ЗДІА

Методичні матеріали підготовлено на виконання завдань першого етапу
«Лексична система мова спеціальності в категоріях синтагматики та
перекладацьких трансформаціях» кафедральної НДР 08512 «Системно-
структурна організація лексичного ярусу мови спеціальності»
(2012–2015 р.р.)

Комп'ютерний набір: *Онуфрієнко Г.С., Меснянкін С.В.*

Затверджено засіданням кафедри ЗМП
№ 1 від 05.09.2013

ЗМІСТ

Передмова.....	4
1. Мета і завдання навчальної дисципліни «Вища школа і Болонський процес»	6
2. Питання, що виносяться на рубіжний та підсумковий контролі	7
3. Плани практичних занять і методичні вказівки до них.....	9
<i>Змістовий модуль 1. Європейська освітня інтеграція</i>	10
Тема 1. Євроінтеграція України як чинник соціально-економічного розвитку держави. Роль освіти у розвитку партнерства.....	10
Тема 2. Система вищої освіти у країнах Європи й Америки	10
Тема 3. Болонський процес як засіб інтеграції і демократизації вищої освіти країн Європи	11
<i>Змістовий модуль 2. Адаптація вищої освіти до вимог Болонського процесу</i>	11
Тема1. Європейська кредитно-трансферна система накопичення (ECTS).....	11
Тема 2. Принципи, шляхи і засоби адаптації європейської системи перезарахування кредитів у вищу освіту України	11
4. Завдання для самостійної роботи магістрантів денної форми навчання	13
5. Індивідуальні навчально-дослідні завдання (проекти).....	14
6. Тематика контрольних робіт для магістрантів ЗНТУ заочної форми навчання.....	15
7. Короткий зміст основних документів Болонського процесу	17
7.1 Болонська декларація.....	18
7.2 Празьке комюніке	19
7.3 Берлінське комюніке.....	21
7.4 Бергенське комюніке	25
7.5 Лондонське комюніке	28
7.6 Львівське комюніке.....	30
7.7 Будапештсько-Віденська декларація.....	34
7.8 Бухарестське комюніке.....	36
8. Словник базових понять і термінів Болонського процесу	38
9. Тестові завдання для магістрантів.....	46
10. Рекомендована література.....	56
10.1. Базова.....	56
10.2. Методичне забезпечення	57
10.3. Допоміжна	58
10.4. Електронні ресурси.....	60

ПЕРЕДМОВА

Інтеграційні процеси у вищій освіті й науці з кінця XX ст. набули вмотивованої актуальності. Визначення нової ролі вишів та нового змісту університетської освіти поступово результує у формування європейського простору вищої освіти з єдиними вимогами, критеріями та стандартами. Цей процес набув назву від найдавнішого (XI ст.) європейського університету в італійському місті Болонья.

Головна мета Болонського процесу (БП) як активного й масштабного структурного реформування та модернізації національних систем вищої освіти країн Європи – досягти взаємовизнання документів про вищу освіту, суттєво піднести конкурентоспроможність європейської системи науки і вищої школи у світовому вимірі, що забезпечується високоякісними стандартами вищої освіти, за яких ураховуються всі навчально-наукові досягнення студента в рамках кредитно-модульної системи.

Формування європейського простору вищої освіти відбувається двома напрямками: 1) об'єднанням провідних європейських університетів під егідою документа, названого Великою Хартією Університетів (*Magna Charta Universitatum*); 2) гармонізацією національних систем вищої освіти і науки в європейський простір з єдиними вимогами, критеріями, стандартами.

Початок БП на рівні держав було покладено 19 червня 1999 р. у м. Болонья підписанням 29 міністрами освіти країн Європи Болонської декларації. Україна приєдналася до БП 19 травня 2005 р. на конференції міністрів освіти європейських країн, що відбулася у м. Берген (Норвегія).

Поштовхом до БП, який на квітень 2013р. охопив більшість (47) країн Європи, стала потреба підвищення мобільності людського капіталу на європейському ринку праці та визнання кваліфікацій. У передісторії БП – підписана ще 1954 р. Європейська культурна конвенція, якою наголошувалося на необхідності заохочення громадян усіх держав до вивчення мов, історії й культури інших країн та спільної для них культури. БП спрямований на гармонізацію різних освітніх систем країн Європи для зміцнення їх взаємозв'язків та взаємовизнання документів про здобуту вищу освіту.

Отже, Болонський процес, не передбачаючи створення абсолютно ідентичних систем вищої освіти в європейських країнах, прагне досягти оптимального балансу між єдністю та національною специфікою, несхожістю, самобутністю.

Відбувається БП паралельно на трьох рівнях: міжнародному, національному, інституційному.

БП скерований на досягнення комплексної мети – шести його прогресивних цілей, серед яких: забезпечити високоякісні стандарти вищої європейської освіти; прийняти систему легкозрозумілих та адекватних ступенів (бакалавр, магістр, доктор філософії у ... науках); запровадити систему двоциклової освіти (доступне і післяступеневе навчання) та кредитно-модульну систему організації навчального процесу; забезпечити мобільність студентів та професорсько-викладацького складу ВНЗ на території Європи; сприяти навчанню впродовж усього життя; піднести якість та збільшити обсяги самостійної роботи студентів.

Реалізація основних цілей планувалася у десятирічний період. У березні 2010 року у прийнятій Будапештсько-Віденській декларації було офіційно проголошено створення Європейського простору вищої освіти. Разом із тим складність завдань БП і перетворень у системах вищої освіти країн Європи обумовили потребу в подальших конференціях міністрів освіти країн-членів БП: у квітні 2012 р. (м. Бухарест, Румунія) та 2015, 2018, 2020 роки.

Мета нових зустрічей міністрів освіти країн-учасниць БП – оцінення прогресу в реалізації рішень попередніх конференцій, взаємодія сталих та гнучких траєкторій навчання, співпраця викладачів і дослідників на міжнародному рівні, розробка додаткових методів роботи (навчальні візити, поширення інформації про БП тощо), зовнішній моніторинг здобутих результатів.

1. МЕТА І ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ВИЩА ШКОЛА І БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС»

Мета: ознайомлення магістрантів з основними завданнями, принципами та документами, прийнятими в рамках Болонського процесу, формування знань та вмінь щодо методів і засобів їх запровадження у вищу освіту України.

Основні завдання вивчення дисципліни:

- поглибити теоретичні знання магістрантів щодо еволюційного розвитку Болонського процесу;
- систематизувати основні рішення документів Болонського процесу;
- сформувати знання і вміння щодо методів і засобів запровадження завдань Болонського процесу у виші України;
- поглибити термінологічну компетентність магістрантів із субмови Болонського процесу.

Магістранти повинні

знати: чинники євроінтеграції вищої освіти, хронологію подій та основні документи БП, основні завдання, принципи та етапи формування зони європейської вищої освіти, принципи побудови системи вищої освіти у країнах Європи й Америки, шляхи і засоби адаптації Європейської системи перезарахування кредитів у вищу освіту України;

вміти: аналізувати системи вищої освіти у країнах Європи та Америки, розробляти принципи та шкалу оцінювання навчальної діяльності студента в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу, коректно використовувати базові терміни БП, обґрунтовувати Болонський процес як засіб інтеграції та демократизації вищої освіти країн Європи.

2. ПИТАННЯ, ЩО ВИНОСЯТЬСЯ НА РУБІЖНИЙ ТА ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛІ

РК-1

1. Термін Болонський процес: сутність, походження.
2. Євроінтеграція України як чинник її соціально-економічного розвитку.
3. Роль освіти в розвитку партнерства України з іншими державами.
4. Система вищої освіти у країнах Європи (принципи побудови, завдання, визначальні особливості).
5. Особливості системи вищої освіти у США.
6. Чинники євроінтеграції вищої освіти.
7. Основні завдання та принципи створення зони Європейської вищої освіти (комплексна мета Болонського процесу).
8. Етапи формування зони Європейської вищої освіти.
9. Передумови та чинники Болонського процесу (Лісабонська конвенція, Сорбонська декларація).
10. Болонський процес як засіб інтеграції вищої освіти країн Європи.
11. Болонський процес як засіб демократизації вищої освіти країн Європи.
12. Хронологія та коротка характеристика подій Болонського процесу.
13. Основні документи Болонського процесу (аналітичний огляд).
14. Болонська декларація: основні рішення, країни-підписанти.
15. Критерії вищої освіти в рамках Болонського процесу.
16. Велика Хартія Університетів: історія створення, мета, завдання.

РК-2

17. Базові елементи європейської кредитно-трансферної системи (ECTS).
18. Відмінність та подібність систем вищої освіти України і європейських держав.
19. Основні завдання для створення умов щодо впровадження кредитно-модульної системи.

20. Принципи, шляхи і засоби запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у ВНЗ України.
21. Кредитно-модульна система організації навчального процесу як прогресивна модель побудови навчального процесу.
22. Результати впровадження кредитно-модульної системи у ВНЗ України.
23. Вимоги до складання завдань модульного контролю.
24. Шкала оцінювання навчальної діяльності студента (з урахуванням специфіки опановуваної спеціальності) в умовах Болонського процесу.
25. Проблеми реформування й модернізації системи вищої освіти України.
26. Нові поняття і терміни у субмові вищої школи в контексті Болонського процесу.
27. Нові інформаційні технології у ВНЗ.
28. Методика формування змістового модуля дисципліни.
29. Стан реалізації концепції Болонського процесу у ВНЗ України.
30. Практичне значення Будапештсько-Віденської декларації (2010р.).
31. Рішення Бухарестського комюніке (2012р.).

3. ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ І МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО НИХ

Болонський процес – інтегрована система заходів європейських державних установ (рівня міністерства освіти), університетів, міждержавних та громадських організацій, що мають відношення до вищої освіти, спрямованих на досягнення цілей, сформульованих у Болонській декларації 19.06.1999р.

Визначальними критеріями вищої освіти в рамках БП є: якість підготовки фахівців відповідно до критеріїв і стандартів вищої освіти; якість та достатні обсяги самостійної роботи студентів; зміцнення довіри між суб'єктами освіти на європейському й національному рівнях; відповідність європейському рівню праці; мобільність студентів та професорсько-викладацького складу на території Європи; сумісність кваліфікацій на вузівському та післявузівському етапах підготовки; посилення конкурентоспроможності європейської системи освіти. Ці вимоги і визначають сучасну програму розвитку вищої освіти України.

Робочою навчальною програмою дисципліни для магістрантів передбачено, крім лекційних, практичні заняття за тематикою кожного з двох модулів та завдання для самостійної роботи, у т.ч. навчально-дослідні.

Підготовка магістрантів до практичних занять передбачає реферативне й аналітико-пошукове опрацювання наукової літератури, запропонованої до кожної з навчальних тем, самостійний добір джерел додаткової літератури, у тому числі з мережі Інтернет, з метою підготовки аналітичних повідомлень з кожного питання плану заняття, а також розробку порівняльних таблиць, схем, діаграм, шкали оцінювання навчальної діяльності студентів із дисципліни (курсу), ілюстративних матеріалів для презентацій тощо.

Критерії оцінювання якості відповідей на питання практичних занять: ґрунтовність і повнота викладу, переконливість і логічність, достатність і точність фактичної бази, регламентованість у часі, достатній рівень термінологічної та комунікативної культури, у тому числі в наукових дискусіях.

Методи оцінювання в балах:

Поточна успішність (25б.), навчальна активність (самостійна робота, активність на аудиторних заняттях, ерудиція – 15б.), оцінка за проект як початково-дослідне завдання (30б.), підсумкова КР або тест (30б.).

Плани практичних занять

Змістовий модуль 1. Європейська освітня інтеграція

Тема 1. Євроінтеграція України як чинник соціально-економічного розвитку держави. Роль освіти у розвитку партнерства

Питання для обговорення:

1. Євроінтеграція як соціально-економічний процес.
2. Співробітництво України та ЄС: хронологія і коротка характеристика подій.
3. Науково-технічне співробітництво України та ЄС.
4. Входження освіти і науки України в європейське інформаційне та освітнє поле як вагомий чинник:
 - економічного розвитку;
 - соціального розвитку;
 - інтелектуального розвитку;
 - інноваційно-технічного розвитку;
 - культурного розвитку.
5. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС.

Тема 2. Система вищої освіти у країнах Європи й Америки

Питання для обговорення:

1. Сучасні принципи побудови та завдання вищої освіти у країнах Європи (на прикладі Великої Британії, Німеччини, Франції, Італії, Польщі, Чехії, Фінляндії):
 - 1.1 типи закладів вищої освіти;
 - 1.2 ступеневість вищої освіти;
 - 1.3 кваліфікації;
 - 1.4 провідні університети та організація навчання в них;
 - 1.5 методи і засоби навчання;
 - 1.6 доступ громадян до вищої освіти;
 - 1.7 умови навчання іноземних студентів.
2. Специфічні риси національної системи вищої освіти (на прикладі аналізованих країн).

3. Вища освіта у США.
4. Комплексна мета і принципи розбуду єдиного Європейського простору вищої освіти.

Тема 3. Болонський процес як засіб інтеграції і демократизації вищої освіти країн Європи

Питання для обговорення:

1. Передумови Болонського процесу:
 - 1.1 Лісабонська конвенція про визнання кваліфікацій вищої освіти в Європі (1997р.).
 - 1.2 Сорбонська декларація про створення відкритого і конкурентоспроможного Європейського простору вищої освіти (1998р.).
2. Сутність поняття *Болонський процес*, історія походження терміна.
3. Поняттєво-термінологічний апарат Болонського процесу.
4. Болонський процес як засіб інтеграції вищої освіти країн Європи.
5. Болонський процес як засіб демократизації вищої освіти країн Європи.

Змістовий модуль 2. Адаптація вищої освіти до вимог Болонського процесу

Тема1. Європейська кредитно-трансферна система накопичення (ECTS)

Питання для обговорення:

1. Базові елементи ECTS: інформація; взаємна угода; кредити ECTS.
2. Основні документи ECTS: інформаційний пакет; навчальний контракт; перелік оцінок з дисциплін.
3. Сутність базових понять *кредит, модуль*.
4. Шкала оцінювання ECTS та її сумісність з національною системою оцінювання.

Тема 2. Принципи, шляхи і засоби адаптації європейської системи перезарахування кредитів у вищу освіту України

Питання для обговорення:

1. Основі завдання запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу:
 - розробка структурно-логічних схем підготовки фахівців за всіма напрямками та спеціальностями;
 - запровадження модульного/рубіжного контролю та рейтингового оцінювання знань;
 - розробка індивідуальних графіків навчального процесу з урахуванням особливостей кредитно-модульної системи організації навчального процесу;
 - введення інституту викладачів-кураторів індивідуальних програм навчання тощо.
2. Організація навчального процесу у вишах за кредитно-модульною системою підготовки.
3. Структура і вимоги до складання завдань модульного/рубіжного контролю.
4. Нові інформаційні технології у ВНЗ.

4. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ МАГІСТРАНТІВ ДЕННОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

1. Здійснити тематичний підбір та аналіз додаткової літератури до навчальної дисципліни.
2. Опрацювати базові документи щодо стратегічного партнерства у сфері вищої освіти між Україною та ЄС і скласти дві таблиці: хронологія та коротка характеристика подій з налагодження співробітництва України і ЄС; науково-технічне співробітництво України та ЄС (за професійним спрямуванням).
3. Підготувати оглядові реферати “Принципи побудови системи вищої освіти в Англії, Італії, Іспанії, Німеччині, Франції та інших країнах Європейського союзу”; «Велика Хартія Університетів».
4. Розробити порівняльну таблицю «зміст основних документів Болонського процесу».
5. Розробити принципи та проект шкали оцінювання навчальної діяльності студента в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу.
6. Здійснити аналітичний огляд сучасних механізмів визначення еквівалентності (нострифікації) документів про вищу освіту (на прикладі країн Європи).
7. Опрацювати нормативні та інструктивні матеріали Міністерства освіти і науки України щодо впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у ВНЗ України.
8. Розробити структуру КР із дисципліни (за вибором) для рубіжного/ модульного контролю.
9. Розробити структурно-логічну схему підготовки фахівців зі спеціальності (на вибір).
10. Підготувати на науково-практичну конференцію (наприклад, на «Тиждень науки в ЗНТУ») доповідь/ повідомлення з актуальних проблем термінології Болонського процесу.
11. Написати есе за темою «Кредитно-модульна система організації навчального процесу у ВНЗ як прогресивна модель його побудови».

5. ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ (ПРОЕКТИ)

1. Сформувати «Інформаційний пакет факультету/спеціальності» (на вибір).
2. Розробити вмотивовану шкалу оцінювання навчальної діяльності студента з фахової дисципліни та проілюструвати її.
3. Здійснити порівняльний аналіз чинних у Європі систем страхування якості вищої освіти.
4. Розробити термінологічний мінімум субмови Болонського процесу.
5. Написати обґрунтовані тези доповіді за темою «Болонський процес очима українських студентів».

6. ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ ДЛЯ МАГІСТРАНТІВ ЗНТУ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

1. Чинники, комплексна мета і завдання Болонського процесу.
2. Євроінтеграція у вищій освіті: проблеми і перспективи вирішення.
3. Вища освіта і наука в умовах глобалізації.
4. Перспективи і розвиток вищої школи України в контексті концептуальних ідей Болонського процесу.
5. Принципи та етапи формування європейського простору вищої освіти.
6. Болонський процес як засіб інтеграції та демократизації вищої освіти.
7. Порівняльний аналіз системи вищої освіти країн Європи (Велика Британія, Німеччина, Франція, Італія тощо) та України.
8. Практичне значення Болонської декларації.
9. Структура і завдання Великої Хартії Університетів у Болонському процесі.
10. Передумови Болонського процесу.
11. Основні документи Болонського процесу: аналітичний огляд.
12. США і Західна Європа: порівняльний аналіз національних систем вищої освіти.
13. Сутність, завдання та особливості впровадження кредитно-модульної системи навчання у вищій школі України.
14. Європейська кредитно-модульна система та система накопичення (ECTS).
15. Завдання вищої школи на сучасному етапі Болонського процесу.
16. Мета, завдання й структура модульного контролю у вишах.
17. Пріоритети та переваги Болонського процесу.
18. Український досвід застосування ECTS у навчальному процесі.
19. Використання технології модульного навчання при вивченні фахової дисципліни (на вибір).
20. Нові інформаційні технології у ВНЗ.

21. Принципи, шляхи і засоби адаптації вищої школи України до Європейського простору вищої освіти.
22. Методика формування змістового модуля дисципліни.
23. Методика розробки шкали оцінювання навчальної діяльності студентів в умовах кредитно-модульної системи.
24. Стан реалізації концепції Болонського процесу у ВНЗ України.
25. Практичне значення Будапештсько-Віденської декларації.
26. Практичне значення Бухарестського комюніке.

7. КОРОТКИЙ ЗМІСТ ОСНОВНИХ ДОКУМЕНТІВ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Серед основних документів Болонського процесу:

- Лісабонська конвенція Ради Європи/ЮНЕСКО про визначення кваліфікації вищої освіти в Європі (**Лісабон, квітень 1997 р.**);
- спільна декларація про гармонізацію архітектури, європейської системи вищої освіти чотирьох міністрів, що презентують Велику Британію, Німеччину, Італію і Францію (**Сорбонна, 25 травня 1998 р.**);
- Болонська декларація, спільна заява європейських міністрів освіти (**Болонья, 18-19 червня 1999 р.**);
- Празьке комюніке зустрічі європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту (**Прага, 18-19 травня 2001 р.**);
- Берлінське комюніке конференції міністрів, відповідальних за вищу освіту (**Берлін, 19-20 вересня 2003 р.**);
- Бергенське комюніке конференції європейських міністрів освіти (**Берген, 19-20 травня 2005 р.**);
- Лондонське комюніке конференції міністрів європейських країн, відповідальних за сферу вищої освіти (**Лондон, 16-19 травня 2007 р.**);
- Льовенське комюніке конференції Європейських міністрів вищої освіти (**Льовен, Лувен-ла-Ньов, 28-29 квітня 2009 р.**);
- Будапештсько-Віденська декларація про створення Європейського простору вищої освіти (**Будапешт - Відень, 12 березня 2010 р.**);
- Бухарестське комюніке (**Бухарест, 26-27 квітня 2012 р.**)

7.1 Болонська декларація

Болонська декларація, спільна заява європейських міністрів освіти, 18-19 червня 1999 року, м. Болонья (Італія)

У межах першого десятиріччя третього тисячоліття треба досягти таких цілей, що розглядаються як першочергові для створення Зони європейської вищої освіти і просування європейської системи вищої освіти цілим світом, зокрема, необхідно:

- **прийняти систему зрозумілих ступенів і ступенів, які можна легко зіставити**, у тому числі через упровадження Додатку до диплома, для забезпечення можливості працевлаштування європейських громадян і підвищення міжнародної конкурентоздатності європейської системи вищої освіти;

- **прийняти систему освіти, яка ґрунтується за своєю суттю на двох основних циклах - доступневому й післяступеневому**: доступ до іншого циклу буде вимагати успішного завершення першого циклу навчання тривалістю не менше трьох років; ступінь, отриманий після першого циклу, повинен бути затребуваним на європейському ринку праці як кваліфікація відповідного рівня; наступний цикл повинен вести до отримання ступеня магістра та/або ступеня доктора філософії, як це прийнято в багатьох європейських країнах;

- **запровадити систему кредитів за типом ECTS** – європейської системи кредиту залікових одиниць трудомісткості як відповідного засобу підтримки великомасштабної студентської мобільності; кредити можуть бути отримані також і в рамках освіти, яка не є вищою, залучаючи навчання впродовж усього життя, якщо вони визнаються зацікавленими університетами, які приймають на навчання;

- **сприяти мобільності шляхом подолання перешкод ефективному здійсненню вільного пересування**: студентам має бути забезпечений доступ до можливості здобуття освіти і практичної підготовки, а також до відповідних супутніх послуг; викладачам, дослідникам та адміністративному персоналові мають бути забезпечені визнання й зарахування часу, який затрачений на

провадження досліджень, викладання і стажування в європейському регіоні, без заподіяння шкоди їхнім правам, що встановлені чинним законодавством;

- сприяти європейському співробітництву в забезпеченні якості вищої освіти з метою розробки критеріїв і методологій, які легко можна зіставити;

- сприяти необхідним європейським баченням у вищій освіті, особливо в розробці навчальних планів, міжінституційного співробітництва, схем мобільності, спільних програм навчання, забезпеченні практичної підготовки і впровадженні наукових досліджень.

Підписали декларацію Болонської конвенції 29 міністрів європейських держав: Австрії, Бельгії, Болгарії, Великої Британії, Греції, Данії, Естонії, Ірландії, Ісландії, Іспанії, Італії, Латвії, Литви, Люксембургу, Мальти, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Польщі, Португалії, Румунії, Словаччини, Словенії, Угорщини, Фінляндії, Франції, Чехії, Швейцарії, Швеції.

7.2 Празьке комюніке

Комюніке зустрічі європейських міністрів, які відповідають за вищу освіту, 18-19 травня 2001 року, м. Прага (Чехія)

Через три роки після Сорбонської і два роки після підписання Болонської декларації європейські міністри, які відповідають за вищу освіту й були представниками 29 країн, що підписали Болонську декларацію, зустрілися в Празі, аби об'єктивно оцінити досягнуті успіхи і визначити напрями й пріоритети дій на подальші роки.

Міністри заявили, що формування Зони європейської вищої освіти, з огляду на прийняття Болонської декларації, є умовою для розширення привабливості й конкурентоспроможності вищих навчальних закладів Європи. Вони підтримали тезу про те, що вища освіта повинна розглядатися як суспільне благо, що вона була, є і залишиться уважною до суспільних зобов'язань (правил тощо) і що студенти - повноправні члени співтовариства вищої освіти. 3

урахуванням цього, міністри прокоментували подальший процес такими кроками-завданнями:

- *прийняти систему легкозрозумілих і спільних ступенів;*
- *прийняти систему двоциклового навчання;*
- *заснувати систему кредитів;*
- *сприяння мобільності студентів і професорно-викладацького складу;*
- *сприяти європейському співробітництву в забезпеченні якості вищої освіти;*
- *сприяти європейському підходу до вищої освіти.*

Крім того, міністри акцентували увагу на таких важливих аспектах:

- *можливість навчання впродовж усього життя (система безперервної освіти);*
- *забезпечення привабливості Зони європейської вищої освіти;*
- *активне продовження Болонського процесу.*

Після заяв міністрів, що презентували країни, для яких відкриті програми Європейського співтовариства «Сократес», «Леонардо да Вінчі» або підпрограми «Темпус», відбулося урочисте привітання нових чотирьох країн, що приєдналися до Болонського процесу: **Кіпр, Ліхтенштейн, Туреччина, Хорватія**. Отже, станом на травень 2001 року у БП були задіяні 33 країни Європи.

Міністри вирішили, що нова зустріч підтримки відбудеться у другій половині 2003 року в Берліні, на якій буде здійснено аналіз попередніх результатів та вироблено напрями й пріоритети для наступних стадій процесу прямування до Зони європейської вищої освіти.

Міністри країн-учасниць підтвердили потребу в групах як сприяння, так і підготовки БП. Групу сприяння утворюватимуть представники всіх країн, що підписали відповідні документи, нові учасники та Європейська комісія. Очолити її має представник країни, що головує на цей час в Європейській спілці. До підготовчої групи входитимуть представники тих країн, що приймають на попередніх і наступних зустрічах на рівні міністрів, двох держав - членів Європейської спілки та двох країн, що не входять до Спілки. Останні чотири представники будуть обиратися групою співпраці. Представники країни, що головує в Європейській спілці та

Європейській комісії, також будуть залучені до роботи в підготовчій групі. Очолювати її буде представник країни, яка приймає наступну зустріч на рівні міністрів.

Європейська асоціація університетів, Європейська асоціація вищих навчальних закладів, Асоціація національних спілок студентів у Європі і Раді Європи мають обов'язково враховувати стан розвитку БП.

Задля дієвості процесу міністри просили групу сприяння впорядкувати семінари для проведення досліджень у таких галузях: співробітництво з акредитації та забезпечення якості вищої освіти; визнання результатів навчання і використання кредитів у БП; розвиток спільних ступенів; соціальні питання та акцентована увага на перешкодах мобільності; розширення масштабів БП; навчання впродовж усього життя; залучення студентів до обговорення проблем БП.

7.3 Берлінське комюніке

Комюніке конференції міністрів, відповідальних за вищу освіту, 19-20 вересня 2003 року, м. Берлін (Німеччина)

Міністри дійшли згоди з приводу загальних завдань для створення узгодженого єдиного загальноєвропейського простору вищої освіти до 2010 року. Під час попередньої конференції, що відбулася у Празі 18-19 травня 2001 р., кількість завдань було збільшено та було підтверджено зобов'язання створити загальноєвропейський простір вищої освіти до 2010 р. Розглянуто досягнуті результати і визначено пріоритети й нові завдання на майбутнє з метою прискорення процесу становлення загальноєвропейського простору вищої освіти. Було схвалено принципи та пріоритети БП, зокрема:

- Міністри взяли до уваги звіт про стан робіт, доручений Комісії з розвитку БП між Прагою і Берліном, та звіт Trends-III, підготовлений Європейською Асоціацією Університетів (EUA) і результати семінарів, організованих як частина робочої програми між Прагою та Берліном декількома країнами-учасницями й установами вищої освіти, організаціями й студентами. Міністри стежитимуть за

подальшими національними звітами, що є свідченням значного прогресу в галузі застосування принципів БП, та братимуть до уваги зауваження Європейської Комісії і Ради Європи, визнаючи їхню підтримку в процесі реалізації БП.

- Міністри поділили думку про те, що зусилля будуть спрямовані на забезпечення міцніших зв'язків між вищою освітою й дослідницькими системами в кожній із країн-учасниць. Загальноєвропейський простір вищої освіти на цьому початковому етапі матиме велику користь від спільної діяльності з європейським дослідницьким простором, зміцнюючи в такий спосіб фундамент для Європи знань. Метою, безперечно, є збереження європейського культурного багатства і мовної різноманітності, що засновується на культурній спадщині різних країн, їх традицій, та стимулювання інноваційного потенціалу, соціального й економічного розвитку за допомогою розгалуженого співробітництва між європейськими ВНЗ.

- Міністри визнали фундаментальну роль ВНЗ і студентських організацій у розвитку загальноєвропейського простору вищої освіти. Також міністри взяли до уваги повідомлення від Європейської Асоціації Університетів (EAU), виступи Європейської Асоціації вищих навчальних закладів (EURASHE) і повідомлення ESIB - Національних спілок студентів Європи.

- Міністри схвалили зацікавленість інших регіонів світу в розвитку загальноєвропейського простору вищої освіти, а також привітали, зокрема, присутніх представників європейських країн, які ще не вступили до БП, і представників робочої групи Загального простору вищої освіти Європейського Союзу, Латинської Америки та Карибського регіону (EULAC) як гостей конференції. На цій зустрічі було прийнято заяви про вступ до БП від 7 країн (**Албанія, Андорра, Боснія і Герцеговина, Ватикан, Республіка Македонія, Сербія, Росія**). Отож, станом на вересень 2003 року Болонським процесом було об'єднано вже 40 країн.

Міністри схвалили різні ініціативи, що почалися після підписання Празького комюніке з вищої освіти, спрямовані на збільшення сумісності в освіті, на створення більш прозорих структур вищої освіти та поліпшення якості вищої освіти в Європі на рівні ВНЗ і на національному рівні. Міністри схвалили співробітництво і зобов'язання всіх партнерів (вищих навчальних закладів, студентів та

інших зацікавлених осіб) на шляху до досягнення комплексної мети БП.

Міністри також підкреслили важливість усіх елементів БП для створення загальноєвропейського простору вищої освіти і наголосили на необхідності активізувати зусилля як на рівні ВНЗ, так і на національному та загальноєвропейському рівнях. Аби стимулювати подальший розвиток БП, міністри зобов'язалися дотримуватися проміжних пріоритетів наступними двома роками, активізувавши зусилля на розвитку ефективних систем забезпечення якості вищої освіти, просуванні ефективного використання системи, заснованої на двох циклах, і вдосконалення системи визнання ступенів та періодів навчання.

Оскільки якість вищої освіти є основою розвитку загальноєвропейського простору вищої освіти, міністри зобов'язалися підтримувати подальший розвиток системи забезпечення якості вищої освіти як на рівні ВНЗ, так і на загальнонаціональному та загальноєвропейському рівнях. Міністри також підкреслили необхідність розвитку загальних критеріїв і методологій щодо забезпечення якості вищої освіти.

Міністри зазначили, що, відповідно до принципу інституційної автономії, основну відповідальність за забезпечення якості вищої освіти несе кожний ВНЗ, і це є основою для реальної підзвітності академічної системи в рамках національної системи якості бакалаврської та магістерської підготовки.

У ході обговорення міністри дійшли згоди, що до 2005 р. національні системи із забезпечення якості вищої освіти повинні містити такі структурні компоненти:

- визначені обов'язки органів та установ, які беруть участь у БП;
- визначений рівень якості навчальних програм і ВНЗ, який охоплює внутрішнє та зовнішнє оцінювання, у тому числі з урахуванням участі студентів у науковій роботі і публікації результатів їх самостійних наукових досліджень;
- систему акредитації, атестації і суміжних процедур;
- міжнародне партнерство, співробітництво і створення інформаційної мережі.

На європейському рівні міністри закликали ENQA за допомогою впливу на членів цієї організації, співробітництва з EUA, EURASHE

та ESIB створити комплекс погоджених стандартів, процедур і керівних принципів забезпечення якості вищої освіти, дослідити способи забезпечення адекватної погодженої системи перевірки якості та/або акредитації агенцій й організацій, а також подати звіт із цих питань міністрам через комісії в 2005 р. Належним чином має бути врахований і досвід інших асоціацій та організацій у забезпеченні якості вищої освіти.

Міністри із задоволенням відзначили, що після прийняття в Болонській декларації зобов'язання про двоступеневу систему відбувається всебічна реструктуризація системи європейської вищої освіти. Всі міністри зобов'язалися розпочати реалізацію двоступеневої системи до 2005 р.

Міністри наголосили на важливості консолідації досягнутих результатів і поліпшення розуміння та прийняття нових кваліфікацій за допомогою посиленого діалогу у рамках ВНЗ, між ВНЗ та працедавцями.

Міністри підтримали ініціативу країн-учасниць у розробці структури погоджених і зіставних кваліфікацій для системи вищої освіти, яка має дати визначення кваліфікацій, з огляду на показники обсягу роботи, рівня і результати навчального процесу, компетенції та профіль. Міністри також узяли на себе відповідальність за розробку узагальненої структури кваліфікацій для загальноєвропейського простору вищої освіти.

У цих рамках ступені повинні мати різні й чітко визначені результати. Ступені першого і другого рівнів повинні мати різні спрямованості та профілі, аби забезпечувати різноманітні індивідуальні, академічні нестатки і потреби трудового ринку. Ступені першого рівня мають надавати доступ, відповідно до Лісабонської конвенції про визнання, до програм другого рівня. Ступені другого ступеня мають надавати можливість подальших досліджень для одержання докторського ступеня.

Міністри запросили Комісію розглянути питання щодо того, у який спосіб і чи може більш коротка за часом вища освіта бути пов'язана з першим ступенем структури кваліфікацій, створеної для загальноєвропейського простору вищої освіти.

Міністри наголосили на своєму зобов'язанні зробити вищу освіту доступною для всіх і використати всі можливості та відповідні засоби, зокрема:

- просування ідеї мобільності студентів і професорсько-викладацького складу територією Європи;
- запровадження системи кредитів у навчальному процесі;
- визнання ступенів(прийняття системи чітких і зіставних ступенів);
- підтримка європейської складової у сфері вищої освіти;
- підтримка привабливості загальноєвропейського простору вищої освіти;
- навчання впродовж усього життя.

7.4 Бергенське комюніке

Комюніке конференції європейських міністрів освіти, 19-20 травня 2005 року, м. Берген (Норвегія)

Міністри підкреслили центральну роль установ вищої освіти, їх співробітників та студентів як партнерів у БП. Міністри запевнили, що роль ВНЗ у реалізації мети БП стає дедалі більш значущою на етапі, коли значною мірою реалізовано законодавчі реформи. Міністри закликали продовжувати ці реформи і підсилити діяльність зі створення загальноєвропейського простору вищої освіти (ЗПВО). У досягненні поставленої мети вони зазначили значний прогрес, відображений у загальній доповіді за 2003-2005р.р., представленою робочою групою, у доповіді Європейської Асоціації Університетів “Тенденції IV” та доповіді “Болонья очима студентів”, підготовленій Об'єднанням національних студентських союзів.

На засіданні в Бергені міністри звернулися до робочої групи з проханням представити аналіз, звертаючи увагу на три пріоритети: систему ступенів, забезпечення якості вищої освіти та визнання дипломів і періодів навчання. Доповідь засвідчила, що значний прогрес був досягнутий у всіх трьох пріоритетних сферах і важливо забезпечити його стійкий розвиток у всіх країнах-учасниках. Міністри із задоволенням відзначили широке запровадження дворівневої системи ступенів, у рамках якої здійснюється навчання більше половини студентів у більшості країн Європи.

Практично всі країни-учасниці БП створили умови для забезпечення якості, заснованої на критеріях, відображених у

Берлінському комюніке. Разом із тим було сфокусовано увагу на необхідності забезпечити подальший розвиток БП, зокрема, за таким актуальним напрямом, як залучення студентів до міжнародної співпраці в освіті. На цій зустрічі було прийнято заяви про приєднання до БП від **5 країн: Азербайджана, Вірменії, Грузії, Молдови, України**. Отже, станом на травень 2005 р. Болонським процесом охоплено 45 європейських країн.

Щодо визнання ступенів та періодів навчання на конференції було констатовано, що:

- 36 із 45 країн, котрі беруть участь у БП, ратифікували Лісабонську конвенцію про визнання;
- прийнято зобов'язання забезпечити повне виконання її принципів та їх інкорпорацію в національне законодавство;
- підготовлено плани дій з підвищення якості процесів, пов'язаних із визнанням іноземних кваліфікацій, і ці плани складуть частину національних доповідей до наступної конференції міністрів;
- розглянуто впровадження загальноєвропейської та національних кваліфікаційних рамок як можливість подальшого втілення ідеї навчання впродовж усього життя ;
- обов'язково працюватимуть з інституціями вищої освіти та іншими структурами над вдосконаленням системи визнання попереднього навчання як частини програм вищої освіти для забезпечення її доступності.

Щодо вищої освіти та наукових досліджень міністри:

- підкреслили цінність вищої освіти в розвитку наукових досліджень та значення цих досліджень як фундаменту в реалізації нової ролі вищої освіти в економічному й культурному розвитку суспільства та його соціальної згуртованості;
- відзначили, що зусилля, спрямовані на введення структурних змін і підвищення якості викладання у ВНЗ, не повинні відволікати від зусиль, скерованих на зміцнення досліджень та інновацій;
- закликали університети забезпечити розвиток міждисциплінарної підготовки через докторські програми і розвиток навичок, аби забезпечити ширші можливості працевлаштування за здобутим фахом; університети повинні забезпечити загальне підвищення кількості кандидатів у доктори, що працюють у сфері досліджень ЗПВО;

- характеризували учасників третього ступеня і як студентів, і як дослідників-початківців;
- доручили робочій групі спільно з EUA та іншими зацікавленими сторонами під керівництвом робочої групи підготувати доповідь про подальший розвиток основних принципів реалізації докторських програм і репрезентувати її міністрам 2007 року;
- зауважили, що необхідно уникати посиленої регуляції докторських програм.

Міністри зазначили, що мобільність студентів та викладачів у країнах-учасниках БП залишається одним із його ключових завдань. Ураховуючи ще не розв'язані проблеми, міністри підтвердили свої зобов'язання сприяти мобільності грантів та позик, за необхідності координуючи зусилля, аби мобільність у рамках загальноєвропейського простору вищої освіти перетворилася на реальність. Міністри підтвердили свої зусилля з подолання перешкод до мобільності через спрощення візових процедур та процедур для отримання дозволів на роботу, а також зі сприяння участі в програмах мобільності студентів.

ЗПВО має бути відкритим і привабливим для всіх частин світу. Внесок ВНЗ у досягнення мети вищої освіти для всіх повинен бути заснований на засадах стійкого розвитку і реалізовуватися відповідно до поточної міжнародної діяльності з розробки принципів забезпечення якості вищої освіти при наданні міжнародних освітніх послуг. Міністри сприймають ЗПВО як партнера систем вищої освіти в інших регіонах світу, який сприяє збалансованому студентському та академічному обміну і співпраці між інституціями вищої освіти.

Міністри підкреслили значення міжкультурного розуміння та взаємоповаги і висловили сподівання на розширення розуміння сутності БП на інших континентах через обмін досвідом із сусідніми країнами в еволюційному процесі реформування й модернізації вищої освіти.

Міністри також підкреслили необхідність діалогу з питань, що фокусують взаємний інтерес, і підтримали необхідність визначення регіонів-партнерів у посиленні обміну ідеями та досвідом із ними.

7.5 Лондонське комюніке

Комюніке конференції міністрів європейських країн, відповідальних за сферу вищої освіти, 16-19 травня 2007 року, м. Лондон (Велика Британія)

Мета конференції – забезпечити продовження виконання вищими навчальними закладами своїх цілей з БП у повному обсязі. Ці цілі включають підготовку студентів до життя як активних громадян демократичного суспільства та до майбутньої кар'єри, а також забезпечення можливостей для особистісного розвитку; розбудову та вдосконалення широкої та сучасної бази знань, стимулювання дослідницької діяльності і використання інновацій. Саме тому міністри підкреслили важливість існування і потужних, і різноманітних, і самостійних, і відповідальних закладів вищої освіти з належним фінансуванням. Було наголошено на необхідність визнавати та поширювати в усьому Європейському просторі вищої освіти (ЄПВО) принципи недопущення дискримінації і забезпечення рівного доступу до вищої освіти.

Аналітичний звіт разом зі звітом Асоціації європейських університетів (EUA) “Тенденції V” (Trends V), оглядом “Болонья очима студентів”, звітом Евридики “Погляд на структуру вищої освіти в Європі” свідчать про чималий прогрес за попередні два роки. Міністри констатували, що значні успіхи цього процесу стануть важливим кроком до створення системи вищої освіти, орієнтованої на студента, а не на викладача, що ця важлива тенденція підтримуватиметься в подальшому.

Мобільність професорсько-викладацького складу, студентів і випускників ВНЗ є одним з основних положень БП, завдяки якому забезпечуються можливості для особистісного розвитку та міжнародної співпраці між фізичними особами й установами, піднесення якості вищої освіти і наукової діяльності та сприяння Європейському виміру знань.

На конференції було зазначено, що багато успішних кроків здійснено на шляху до досягнення цілі БП у створенні ЄПВО, що базується на трицикловій системі ступенів як на рівні країн, так і на рівні ВНЗ. Значно зросла кількість студентів, що були зараховані на навчальні курси перших двох циклів, а також спостерігається

зменшення кількості структурних перешкод при переході від циклу до циклу. Подібним чином зросла кількість структурованих докторських програм.

Міністри зазначили досягнуті успіхи у запровадженні положень Лісабонської конвенції про визнання ECTS і додатку до диплома, проте зауважили, що підходи до визнання як на державному рівні, так і на рівні ВНЗ мають стати більш послідовними. З метою вдосконалення процедури визнання вищої освіти міністри звернулися з проханням до Групи супроводу БП (BFUG) доручити Європейській мережі з визнання (ENIC/NARIC) здійснити ретельний аналіз національних планів дій та поширити позитивний досвід як країн, так і окремих ВНЗ.

Міністри підтвердили, що системи кваліфікацій є важливим інструментом досягнення порівнянності та прозорості в межах ЄПВО і покращення переміщення студентів як усередині, так і між системами вищої освіти. Ці системи кваліфікацій також допомагатимуть ВНЗ у розробці модулів і навчальних програм, що базуються на результатах навчання та кредитах, а також сприятимуть визнанню як кваліфікацій, так і попереднього навчання, включаючи неформальне та неофіційне навчання.

Міністри наголосили, що європейські стандарти та рекомендації (ЄСР) із забезпечення якості в ЄПВО, які затверджено в Бергені, – це визначальний чинник змін у забезпеченні якості вищої освіти. Їх почали запроваджувати всі країни, і деякі з них мають значний прогрес, зокрема у сфері зовнішнього забезпечення якості вищої освіти досягнуто більше, ніж будь-коли. ВНЗ повинні продовжувати розробку внутрішніх систем забезпечення якості вищої освіти.

Міністри звернули увагу, що впродовж наступних двох років необхідно зосередити увагу на завершенні узгоджених раніше напрямів діяльності, включаючи нинішні пріоритети трициклової системи ступенів, забезпечення якості вищої освіти, визнання ступенів та періодів навчання, зокрема у таких напрямах діяльності:

- мобільність студентів і професорсько-викладацького складу;
- соціальний вимір вищої освіти;
- збір інформації про ВНЗ;
- можливості працевлаштування за здобутою вищою освітою;
- ЄПВО в контексті глобалізації;
- аналіз поточних результатів і змін.

Міністри виявили рішучість зробити 2010 рік етапом переходу від БП до ЄПВО, що підтвердить наміри зробити вищу освіту ключовим елементом сталого розвитку європейських суспільств як на національному, так і на європейському рівні. Вони запевнили, що 2010 рік є можливістю переглянути бачення, яке надихнуло 1999 року започаткувати БП, і зробити так, щоб дії ЄПВО ґрунтувалися на цінностях та концепціях, які не обмежуються лише структурою й засобами. 2010 рік дозволить трансформувати системи вищої освіти таким чином, що вони будуть здатні не лише розв'язувати нагальні питання, але й прогнозувати проблеми, які можуть виникнути в майбутньому.

На цій конференції до БП приєдналася **Чорногорія**. Отже, станом на травень 2007 р. Болонським процесом об'єднано 46 європейських країн.

7.6 Льовенське комюніке

Комюніке конференції європейських міністрів вищої освіти, 28-29 квітня 2009 року, Льовен та Лувен-ла-Ньов (Бельгія)

Міністри, відповідальні за вищу освіту в 46 країнах БП, зібралися у містах Льовен та Лувен-ля-Ньов, аби здійснити аналітичний огляд досягнень Болонського процесу та визначити пріоритети розвитку ЄПВО в новому десятилітті.

Упродовж останнього десятиліття було досягнуто успіхи в розвитку ЄПВО, забезпечено його глибоке вкорінення в інтелектуальних, наукових та культурних досягненнях Європи. Цей простір характеризується постійною співпрацею між урядами, інституціями вищої освіти, студентами, адміністрацією, працевластувачами та іншими залученими сторонами. Внесок європейських інституцій та організацій до процесу реформ також був суттєвим.

БП веде до більшої сумісності та порівнянності систем вищої освіти, він створює умови для того, аби студенти могли бути мобільними, а інституції – приваблювати студентів та дослідників з інших континентів. Вища освіта модернізується завдяки запровадженню трициклової структури, що також включає в межах національних контекстів можливість набувати пов'язані із першим

циклом проміжні кваліфікації. Крім того, модернізація вищої освіти уможлиблюється впровадженням Європейських стандартів та рекомендацій для забезпечення якості вищої освіти. Створено Європейський реєстр агенцій із забезпечення якості вищої освіти та запроваджено кваліфікації, що ґрунтуються на оцінці результатів навчання та обсягу навчальної роботи. Поза тим БП створив умови для запровадження Додатку до диплома та Європейської системи взаємного зарахування та накопичення освітніх кредитів (European Credit Transfer and Accumulation System), аби ще більше підвищити прозорість та взаємовизнання ступенів і періодів навчання.

Цілі, що їх визначила Болонська декларація, а також механізми, задіяні після її підписання, зберігають свою значущість. Оскільки не всіх цілей було повністю досягнуто, повна та адекватна реалізація цих завдань на європейському, національному та інституційному рівнях вимагатиме у наступному десятилітті сильніших імпульсів та більшої відданості пріоритетам БП.

Прагнучи найвищого рівня в усіх аспектах вищої освіти, міністри підтвердили свою відповідальність за постійну увагу до проблем якості вищої освіти. Підтримуючи цінне розмаїття різних освітніх систем, політики органів влади (public policies) мають повністю визнавати цінність розмаїття місій вищої освіти: від навчання та дослідницької діяльності до розвитку громад і залучення до забезпечення соціального гуртування та культурного розвитку. Всі студенти та працівники адміністрацій в інституціях вищої освіти мусять мати достатню підготовку для відповіді на змінювані потреби суспільства, що швидко еволюціонує на шляху до прогресу.

Студентство європейських ВНЗ має відображати розмаїття населення Європи, тому міністри підкреслили соціальні характеристики вищої освіти та прогресивну мету її – забезпечити рівні можливості для якісної вищої освіти. Доступ до вищої освіти має бути розширеним завдяки підтриманню потенціалу студентів із тих соціальних груп, що недостатньо представлені у ВНЗ, та завдяки наданню адекватних умов для завершення їхніх студій. Це завдання передбачає поліпшення умов навчання, усунення всіх перепон для якісної вищої освіти, створення належних економічних умов для студентів, завдяки яким вони зможуть на всіх рівнях використовувати свої навчальні та творчі можливості. Кожна країна-учасниця встановить доступні вимірюванню та перевірці орієнтири щодо

розширення загального доступу до вищої освіти та підвищення доступу тих груп, які недостатньо у ній представлені. Ці орієнтири мають бути досягнуті до кінця наступного десятиліття. Зусилля щодо досягнення справедливості (equity) у вищій освіті мають бути доповнені діями щодо інших складових освітньої системи.

Розробка національних структур кваліфікацій є важливим кроком до розвитку ціложиттєвого навчання. Мета полягає у тому, аби не пізніше 2012 року національні структури кваліфікацій були завершені та підготовлені до самосертифікації відносно загальної структури кваліфікацій ЄПВО. Це вимагатиме тривалої координації на рівні ЄПВО, а також з Європейською структурою кваліфікацій для ціложиттєвого навчання. У рамках національних контекстів проміжні кваліфікації у першому циклі можуть бути демократичним засобом розширення доступу до вищої освіти.

Оскільки ринки праці дедалі більше потребують навичок високого рівня та перехресних знань, вища освіта має надавати студентам найновіші знання, навички та вміння, яких вони потребують у своєму професійному житті. Здатність бути працевлаштованим за здобутою вищою освітою надає індивідові ресурсів повністю використати можливості, що з'являються на динамічних ринках праці. Метою є підвищення рівня початкових кваліфікацій, а також підтримування та оновлення кваліфікованої робочої сили завдяки ефективній співпраці між урядами, інституціями вищої освіти, соціальними партнерами та студентами. Це дозволить ВНЗ адекватно відповідати потребам працедавців, а працедавцям – детальніше розуміти перспективи в освітній сфері. Інституції вищої освіти у співпраці з урядами, урядовими агенціями та працедавцями мають поліпшити надання, доступність та роботу своїх служб, що займаються орієнтацією студентів і випускників на працевлаштування за освітою та кар'єрний розвиток. Міністри схвалили запровадження до освітніх програм як стажування на робочому місці, так і навчання на роботі.

Міністри зазначили, що ВНЗ, здобувши більшої автономії, водночас стикаються із дедалі більшими очікуваннями того, що вони відповідатимуть суспільним потребам та будуть підзвітними суспільству. У рамках принципу суспільної та державної відповідальності (public responsibility) міністри підтвердили, що державне та суспільне фінансування (public funding) залишається

головним пріоритетом для гарантування рівного доступу та подальшого стабільного і гармонійного розвитку (sustainable development) автономних ВНЗ. Міністри запевнили, що приділятимуть більшій уваги пошукові нових та диверсифікованих джерел і методів фінансування.

Міністри підтримали ідею, що нинішня організаційна структура БП, яка характеризується співпрацею між урядами, академічною спільнотою (разом зі структурами, що її репрезентують) та іншими залученими сторонами, відповідає своїй меті. У майбутньому в БП головуватимуть країна-голова ЄС та країна, що не є членом ЄС.

Для взаємодії з іншими сферами політики група супроводу БП (BFUG) підтримуватиме зв'язок з експертами та представниками політики з інших ділянок, зокрема дослідницької діяльності, імміграції, соціального забезпечення та працевлаштування.

Міністри доручили групі супроводу БП підготувати план роботи на період до 2012 року, аби прискорити реалізацію пріоритетів, визначених у цьому Комюніке, та втілити рекомендації доповідей, підготовлених для цієї Міністерської конференції, що дозволить у майбутньому інтегрувати результати незалежного оцінювання досягнень БП.

Зокрема, міністри попросили групу супроводу БП:

- зібрати дані моніторингу БП, визначити індикатори, потрібні для об'єктивного вимірювання та моніторингу мобільності і соціального виміру вищої освіти;
- проаналізувати, як у межах ЄПВО можна досягти збалансованої мобільності студентів і професорсько-викладацького складу;
- здійснити зовнішній моніторинг розвитку механізмів прозорості та зробити доповідь про цей розвиток на міністерській конференції 2012 року;
- використовуючи наявні структури, створити мережу для кращого інформування про БП та популяризації БП поза межами ЄПВО;
- здійснити подальшу роботу з вироблення рекомендацій до аналізу національних планів дій визнання дипломів та періодів навчання.

Підготовка доповідей про виконання завдань БП здійснюватиметься у координований спосіб, а саме:

- аналіз діяльності має вдосконалити методологію, що ґрунтується на емпіричних даних;
- міністри попросять ЄВРОСТАТ у співпраці з проектом „Євростудент” та мережею *Eurydice* здійснити свій внесок через відповідне зібрання даних;
- робота над доповіддю про хід БП відбуватиметься під наглядом групи супроводу БП та вестиме до підготовки загальної доповіді, що об’єднає всі перераховані джерела, для міністерської конференції 2012 року.

Міністри попросили Групу Є4 (Європейська асоціація університетів, Європейська асоціація забезпечення якості вищої освіти, Європейська асоціація інституцій вищої освіти та Європейський студентський союз) продовжувати свою співпрацю для подальшого розвитку Європейського виміру забезпечення якості вищої освіти, зокрема для забезпечення зовнішньої оцінки Європейського реєстру агенцій із забезпечення якості, враховуючи рекомендації і пропозиції залучених сторін.

Наступна зустріч міністрів була запланована на конференції, яка святкуватиме десяту річницю БП і яка відбудеться у Будапешті та Відні 11-12 березня 2010 року. Чергова міністерська конференція БП запланована у Бухаресті (Румунія) 27-28 квітня 2012 року. Наступні конференції передбачені у 2015, 2018 та 2020 року.

7.7 Будапештсько-Віденська декларація

Будапештсько-Віденська декларація про створення Європейського простору вищої освіти, 11-12 березня 2010 року (Угорщина, Австрія)

На зустрічі міністрів, відповідальних за вищу освіту в країнах-учасниках БП, що відбулася 11-12 березня 2010 року у Будапешті та Відні, прийнято Будапештсько-Віденську декларацію та **офіційно проголошено створення Європейського простору вищої освіти.**

Республіка **Казахстан** стала **47 країною-учасницею Болонського процесу.**

З 1999 року всі учасники Європейської культурної конвенції погодилися зробити істотний крок для досягнення запланованих

цілей. В унікальній співпраці міждержавних установ, вишів, студентів і викладачів, разом із роботодавцями, агенціями із забезпечення якості вищої освіти, міжнародними організаціями та європейськими установами, 47 країн залучилися до системи реформ з метою створення ЄПВО, який ґрунтується на довірі, співпраці і повазі до розмаїтості культур, мов і систем вищої освіти.

Міністри освіти належно впроваджують узгоджені цілі та порядок денний для наступної декади, визначеної Льовенським/Лувен-ла-Ньовським коміюніке. У тісній співпраці з ВНЗ, їх працівниками, студентами та іншими зацікавленими сторонами, збільшено зусилля для завершення реформ, які вже проводяться, задля надання можливостей студентам і викладачам бути мобільними, вдосконалення процесу викладання та навчання у вишах, підвищення можливостей працевлаштування випускників, а також забезпечення якісної вищої освіти для всіх. На національному рівні міністри освіти також прагнуть поліпшення взаємодії та розуміння БП серед усіх зацікавлених сторін і в суспільстві в цілому. Міністри ще раз засвідчили прихильність як до академічної свободи, так і до автономності та відповідності ВНЗ принципам ЄПВО. Міністри підкреслили роль вишів у зміцненні мирних демократичних суспільств і посиленні суспільної єдності на шляху до інтеграції та глобалізації.

На цій зустрічі міністрів освіти було визнано ключову роль академічної спільноти (керівників закладів, викладачів, дослідників, адміністративного персоналу та студентів) у втіленні ідей ЄПВО, забезпеченні тих, хто навчається, можливостями отримання знань, умінь і навичок для розбудови кар'єри та життя як громадян демократичних країн, а також для їх особистісного розвитку. Міністри зобов'язалися працювати над більшим залученням працівників вищої освіти та студентів до запровадження і подальшого розвитку ЄПВО. Було повністю підтримано участь працівників ВНЗ та студентів у структурах, що приймають рішення, на європейському, національному та інституційному рівнях. Міністри освіти закликали всі залучені сторони сприяти створенню середовища, що надихає до роботи та навчання, сприяти освіті, орієнтованій на студента, як способу розширення можливостей студентів усіх форм навчання, забезпечуючи оптимальне поєднання сталих та гнучких траєкторій

навчання. Це також актуалізує співпрацю викладачів та дослідників на міжнародному рівні.

Міністри освіти підтвердили, що вища освіта є публічною відповідальністю. Вони також, незважаючи на важкий час економічних випробувань, підтвердили зобов'язання забезпечувати ВНЗ усіма необхідними ресурсами у встановлених і контрольованих органами влади рамках. Міністри освіти висловили переконання, що вища освіта є основним рушієм для нововведень та економічного і соціального розвитку у стрімко зростаючому, зорієнтованому на якісні знання світі, а тому готові збільшувати зусилля в контексті соціального виміру задля забезпечення рівних можливостей отримання якісної вищої освіти.

Відповідальні за ЄПВО просили групу супроводу БП запропонувати заходи для сприяння належному і повному запровадженню узгоджених принципів БП та напрямів діяльності у ЄПВО, особливо на національному та інституційному рівнях, у тому числі шляхом розробки додаткових методів роботи, таких, як взаємне навчання, навчальні візити та інша діяльність для поширення й оприлюднення інформації. Міністри освіти висловили переконання, що шляхом постійного розвитку, розширення та зміцнення ЄПВО і його взаємодії з Європейським дослідницьким простором Європа буде в змозі успішно відповідати на виклики, що постануть перед нею наступними десятиліттями.

Чергову зустріч міністрів освіти для оцінення прогресу та просування Львівського/Лувен-ла-Ньовського порядку денного заплановано в Румунії (м. Бухарест) на 26-27 квітня 2012 року.

7.8 Бухарестське комюніке

Комюніке конференції європейських міністрів вищої освіти, 26-27 квітня 2012 року, м. Бухарест (Румунія)

На зустрічі міністри освіти європейських країн обговорили перспективи ЄПВО, завершення структурних реформ, зміцнення мобільності студентів як способу кращого навчання у рамках ЄПВО.

Серед важливих аспектів зазначеної тематики – цілі і перешкоди академічної мобільності; глобальні і регіональні підходи до

забезпечення якості вищої освіти; система працевлаштування випускників ВНЗ; відповідальність держав у розвитку вищої освіти в національному і регіональному контекстах.

Міністри освіти 47 країн-учасниць БП наголосили, що сучасні випускники вишів мають поєднати мультидисциплінарні знання та інноваційні технології й здобути фахову компетентність, що забезпечить працевлаштування, особистісний розвиток упродовж усієї кар'єри. Також міністри освіти запевнили, що сприятимуть повній можливості перенесення національних грантів та позичок по всьому ЄПВО, та закликали ЄС підтримати це прагнення у своїй політиці.

На цій зустрічі було підтверджено попередній план конференцій міністрів вищої освіти – 2015 (м. Єреван), 2018 та 2020 роки.

8. СЛОВНИК БАЗОВИХ ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

Акредитація (Accreditation) – процедура надання вищому навчальному закладу певного типу права здійснювати освітню діяльність, пов'язану із здобуттям вищої освіти відповідного освітньо-кваліфікаційного (освітньо-наукового) рівня згідно з вимогами чинних стандартів вищої освіти, а також із державними вимогами щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення.

Акредитована спеціальність – спеціальність відповідного освітньо-кваліфікаційного (освітньо-наукового) рівня, за якою ВНЗ певного типу пройшов процедуру акредитації та набув право видавати державні документи встановленого зразка про здобуття вищої освіти.

Бакалавр (Bachelor) – освітній або освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти (у різних країнах має різне трактування та зміст підготовки), однак, як правило, – це академічний ступінь (кваліфікація), що присвоюється особі, яка засвоїла програму базової вищої освіти з терміном навчання три-чотири роки та успішно пройшла підсумкову атестацію; дає право на продовження навчання для отримання ступеня магістра, в багатьох випадках дозволяє працювати на первинних посадах на ринку праці.

Велика Хартія Університетів (Magna Charta Universitatum, Bologna, 18.09.1988) – співдружність провідних університетів для забезпечення інтеграційного процесу у вищій освіті й науці, юридично закріплена одноіменним документом, що проголосив фундаментальні принципи призначення університетів:

1. Університет — це автономний інститут суспільства, що має особливу організацію за своїм положенням та історичним надбанням; він створює, оцінює і передає культуру за допомогою наукових досліджень та навчання; щоб відповідати потребам суспільства, науки і освіти, університети повинні бути морально й інтелектуально незалежними від будь-якої політичної та економічної влади.

2. Процеси навчання і наукових досліджень в університетах повинні бути нероздільні, щоб навчання не відставало від суспільних потреб, котрі змінюються, і прогресу наукових знань.

3. Свобода досліджень і навчання є основним принципом існування університету; уряди, університети в межах своєї компетенції повинні забезпечити дотримання цього фундаментального принципу; будучи завжди відкритим для діалогу, університет є ідеальним місцем наукової комунікації професорів, готових передати свої знання, і студентів, що здатні та прагнуть збагатити свій інтелект цими знаннями.

4. Університет є довіреною особою європейських гуманістичних традицій, його постійною турботою є примноження знань; для втілення свого призначення він, прибираючи географічні й політичні бар'єри, підтверджує життєву необхідність для різних культур пізнавати одна одну і взаємно впливати в умовах традицій Європейського гуманізму.

У Хартії сформульовано наступні засоби втілення в життя зазначених вище фундаментальних принципів:

1. Для забезпечення свободи в дослідженнях і навчанні способи реалізації цієї свободи повинні бути доступні всім членам університетського співтовариства.

2. Кадровий підбір викладачів і регулювання їх статусу повинні відповідати принципу нероздільності наукових досліджень і педагогічної роботи.

3. Кожний університет повинен, з урахуванням конкретних обставин, забезпечувати захист свобод студентів; студентів повинні влаштовувати умови, за яких вони розвивають свою культуру і навчаються, що і є їх головною метою.

4. Університети, особливо в Європі, вважають взаємний обмін інформацією та документацією, спільні проекти з метою розвитку освіти важливими чинниками постійного прогресу знань. Отже, університети заохочують мобільність студентів і викладачів; вони вважають загальну політику еквівалентності статусу, титулів, екзаменів (без упередження до національних дипломів) і присудження стипендій вагомим чинником для виконання їх високої місії за нинішніх умов.

Вищий навчальний заклад (Higher education institution) – освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє відповідно до чинного законодавства про освіту, реалізує відповідно до наданої ліцензії освітньо-професійні (освітньо-наукові) програми вищої освіти за певними освітньо-кваліфікаційними (освітньо-науковими) рівнями, забезпечує навчання, виховання осіб, здобуття ними кваліфікації відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у сфері вищої освіти, а також паралельно здійснює наукову й науково-технічну діяльність.

Вищий навчальний заклад державної форми власності – ВНЗ, заснований державою, фінансований з державного бюджету і підпорядкований відповідному центральному органу виконавчої влади.

Вищий навчальний заклад приватної форми власності – ВНЗ, заснований на приватній власності, підпорядкований власнику (власникам) та контрольований відповідними міністерствами.

Загальна навчальна компетентність – здатність особи до ефективного набуття і вдосконалення системи власних знань та умінь, а також застосування їх на практиці задля розв'язання актуальних академічних і прикладних проблем.

Заліковий кредит – це одиниця виміру навчального (аудиторна і самостійна роботи) навантаження, необхідного для засвоєння студентами змістових модулів або блоку змістових модулів.

Інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни (ІКНМЗД) – це пакет навчально-методичних матеріалів, який містить: навчальну та робочу програми дисципліни; плани лекцій; плани семінарських, практичних та лабораторних занять; модулі перевірки знань; індивідуальні навчально-дослідні завдання; термінологічний мінімум, який повинен засвоїти студент при вивченні курсу; хрестоматію; рекомендовану літературу; тести для самоконтролю; екзаменаційні питання; перелік нової літератури до курсу, підготовлений в електронному форматі на носіях або розміщений у комп'ютерній мережі, включаючи в Інтернет.

Кредит (Credit) - одиниця обсягу та вимірювання результатів навчання, досягнутих на певний момент виконання навчальної програми, система змістових модулів, які з урахуванням засвоєння студентами окремих навчальних елементів (відповідно до психофізичних норм засвоєння при використанні форм, методів і способів навчання) можуть бути опановані за 36 годин навчального часу (сума годин аудиторної та самостійної роботи студента за тиждень).

Кредитно-модульна система організації навчального процесу (Credit-module of educational process) – модель організації навчального процесу, яка ґрунтується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць (заликових кредитів).

Ліцензована спеціальність – спеціальність, за якою ВНЗ певного типу офіційно визнаний спроможним здійснювати освітню діяльність, пов'язану із наданням вищої освіти відповідного освітньо-кваліфікаційного (освітньо-наукового) рівня;

Ліцензування – процедура визначення спроможності ВНЗ певного типу розпочати освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти відповідного освітньо-кваліфікаційного (освітньо-наукового) рівня згідно з вимогами чинних стандартів вищої освіти, а також з державними вимогами щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення.

Магістр (Magister, master) – академічний ступінь (кваліфікація), що отримують бакалаври (дипломовані фахівці) в результаті засвоєння основної освітньої програми вищої освіти з тривалістю навчання один – два роки; дає право на зайняття основних посад на ринку праці, продовження навчання в аспірантурі.

Модуль (Module) – цілісна, чітко структурована та відповідно задокументована у встановленій формі змістова частина підготовки фахівця, яку повинен засвоїти студент за допомогою різних форм навчального процесу; це фундаментальна одиниця для побудови навчальних дисциплін та програми навчання загалом; необхідною складовою задокументування модуля є перелік тих модулів, які

безпосередньо передують (забезпечують) цьому модулю; мірою обсягу навчального навантаження студента, необхідного для належного засвоєння ним модуля, є кількість *кредитів*.

Освітньо-кваліфікаційний (освітньо-науковий) рівень вищої освіти – характеристика вищої освіти за ознаками ступеня сформованості професійної компетентності особи, що забезпечують її здатність виконувати завдання та обов'язки (роботи) певного рівня професійної діяльності.

Освітня діяльність – діяльність, пов'язана з наданням освітніх послуг вищими навчальними закладами з видачею відповідного документа.

Програма Socrates - це найбільш відома освітня програма ЄС. Ця програма сприяє формуванню «Європи знань» перш за все шляхом підвищення якості та привабливості навчання на всіх рівнях, а також полегшенню співпраці та обміну в галузі освіти у широкому розумінні цього слова. Крім підтримки міжнародного співробітництва установ, що займаються освітою в Європі, *Socrates* сприяє просуванню ідеям навчання впродовж усього життя (безперервне навчання), вивчення іноземних мов, введення інновацій у навчання та міжнародного обміну осіб, які беруть участь у процесах освіти і навчання.

Програма *Socrates* складається з таких компонентів:

- *Erasmus* має на меті підвищення рівня освіти у ВНЗ і посилення його європейського виміру шляхом підтримки міжнародного співробітництва ВНЗ, заохочення мобільності студентів й університетських викладачів, а також підвищення прозорості та покращення ситуації в галузі визнання навчання та кваліфікацій з метою продовження навчання по всій Європі.

- *Comenius* має на меті підвищення рівня шкільної освіти та посилення її європейського виміру шляхом підтримки міжнародного співробітництва навчальних закладів та діяльність на користь підвищення кваліфікації безпосередньо задіяних у шкільній освіті кадрів, а також заохочення до вивчення іноземних мов і підвищення інтеркультурної свідомості (обмін учнями, співпраця вчителів).

- *Grundtvig* підтримує різного роду діяльність, спрямовану на розвиток європейського виміру в освіті дорослих та безперервному

навчанні; цей компонент має на меті заохочення інновацій і забезпечення широкого доступу до різних форм освіти дорослих та підвищення рівня освіти шляхом європейської співпраці. Крім навчання, що відбувається в рамках системи формальної і неформальної освіти, *Crundtvig* включає також освіту, що має більш випадковий характер, наприклад, самостійне навчання, освіта шляхом участі в діяльності громадських організацій, тобто процес самоосвіти, що становить елемент повсякденного життя.

- *Lingua* – компонент, що стосується навчання і вивчення іноземних мов, підтримує решту заходів програми *SOCRATES* шляхом діяльності, що служить підтримці та розвитку мовного різноманіття в Європейському Союзі, підвищенню рівня навчання і вивчення іноземних мов та забезпеченню широкого доступу до різних форм, що надають можливість вивчення іноземних мов упродовж усього життя відповідно до індивідуальних потреб.

- *Minerva* підтримує європейське співробітництво у галузі відкритої освіти і навчання на відстані та використання в освіті інформаційно-комунікаційних технологій; з цією метою фінансуються заходи з метою роз'яснення вчителям, людям, які вчаться, людям, які приймають рішення, та широким колам суспільства різних імплікацій, що несе із собою застосування методів відкритого навчання та навчання на відстані, а також інформаційно-комунікаційних технологій в освіті; освітні послуги з використанням мультимедійних засобів; заходи, спрямовані на розширення доступу до вдосконалених методів і наочного навчального приладдя, а також результатів і найкращої практики у цій галузі.

- *Додаткові заходи* – акція підтримки різних ініціатив до реалізації цілісної мети програми шляхом заохочувальних та інформаційних заходів, поширення результатів і навчання, а також інших заходів, що реалізуються неурядовими товариствами та установами.

- *Спільні заходи* об'єднують програму *SOCRATES* з іншими програмами ЄС, *Leonardo da Vinci* (професійне навчання/освіта) і *Молодь*.

Програма Tempus – це програма ЄС, що підтримує транс'європейське співробітництво у сфері університетської освіти; у

рамках програми призначаються гранти на розвиток та реструктуризацію ВНЗ у партнерських країнах.

Головні інструменти співробітництва:

- проекти міжвишівського співробітництва як проекти середнього терміну, що підтримують реформи на інституційному рівні;

- структурні та додаткові заходи як короткотермінові проекти, що підтримують головні реформи на рівні країни.

- індивідуальні стипендії, котрі гарантують університетським викладачам та працівникам адміністрації системи вищої освіти можливість закордонних поїздок на визначений час.

Програма Tempus фінансується в рамках регіональних програм співробітництва: CARDS (Західні Балкани), MEDA (країни Середземномор'я), TACIS (Східна Європа, Кавказ та Середня Азія).

Система освіти (Educational system) – сукупність взаємодіючих освітніх програм і державних освітніх стандартів різного рівня та спрямованості; мережа освітніх установ, що реалізують їх незалежно від організаційно-правових форм, типів і видів; система органів управління освітою і підвідомчих їм установ та організацій.

Спеціалізація – складова спеціальності, що передбачає вузькопрофільну спеціальну освітньо-професійну або освітньо-наукову підготовку; рівень професійної діяльності – характеристика професійної діяльності за ознаками певної сукупності професійних завдань та обов'язків (робіт), які виконує особа з вищою освітою.

Спеціальність – складова напрямку, в межах якої здійснюється освітньо-професійна підготовка молодшого спеціаліста та магістра і освітньо-наукова підготовка докторів філософії за певним видом діяльності.

Тест на виявлення рівня загальної навчальної компетентності – комплекс тестових завдань, які дозволяють об'єктивно оцінити рівень загальної навчальної компетентності осіб, які мають намір здобувати вищу освіту на базі повної загальної середньої освіти;

Якість вищої освіти (Quality of Higher Education) – відповідність вищої освіти як соціальної системи соціально-економічним потребам, інтересам особи, суспільства і держави, що відображає компетентність, ціннісні орієнтації, соціальну спрямованість та обумовлює здатність задовольняти як особисті духовні й матеріальні потреби, так і потреби суспільства.

Якість освітньої діяльності – якість освітньої діяльності – сукупність характеристик системи вищої освіти та її складових, яка визначає її здатність задовольняти встановлені і передбачені потреби окремої особи або (та) суспільства.

9.ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ МАГІСТРАНТІВ

1. Термін *Зона європейської вищої освіти* має синонімічну назву...

Відповіді:

А – Болонський процес;

Б – Європейський простір вищої освіти;

В – Велика Хартія Університетів;

Г – Європейський простір дослідницької діяльності;

Д – європейська кредитно-трансферна система.

2. Основна тенденція розвитку Зони європейської вищої освіти – це ...

Відповіді:

А – диференціація національних інтересів;

Б – максимальне задоволення потреб національного виробника;

В – формування єдиного простору вищої освіти на території Європи.

3. Провідний чинник Болонського процесу – це...

Відповіді:

А – формування нової парадигми освітньої діяльності;

Б – бажання європейської освіти стати конкурентоспроможною та привабливою;

В – взаємовизнання країнами Європи документів про вищу освіту;

Г – можливість набувати освіти в різні семестри чи навчальні роки у різних ВНЗ та в різних європейських країнах.

4. Основні документи передісторії Болонського процесу – це...

Відповіді:

А – Берлінське комюніке;

Б – Велика Хартія Університетів;

В – Лісабонська конвенція;

Г – Празьке комюніке;

Д – Сорбонська декларація.

5. Загальний підхід до розв'язання транснаціональних проблем вищої освіти – це...

Відповіді:

А – адаптація норм, напрацьованих у сфері освіти країн Європи, до національного законодавства;

Б – пріоритетний розвиток національних інтересів;

В – адаптація програми національного законодавства у сфері освіти до норм, напрацьованих в Європі.

6. Принцип гармонізації архітектури європейської системи вищої освіти затверджено...

Відповіді:

А – Великою Хартією Університетів;

Б – Болонською декларацією;

В – Лісабонською конвенцією;

Г – Сорбонською декларацією.

7. Болонський процес станом на 2013 рік пройшов (?) етапи/-ів

Відповіді:

А – три;

Б – чотири;

В – п'ять;

Г – шість;

Д – сім;

Е – вісім.

8. Конференція з питань втілення університетами Європи принципів Великої Хартії Університетів проводиться...

Відповіді:

А – щороку у вересні;

Б – раз у два роки;

В – раз у три роки;

Г – двічі на рік.

9. Станом на кінець 2012 року, за даними сайту Наглядової ради, Велику Хартію Університетів підписали...

Відповіді:

А – понад 400 європейських університетів;

Б – понад 500 європейських університетів;

В – понад 600 європейських університетів;

Г – понад 700 європейських університетів;

Д – понад 800 європейських університетів.

10. Чи зростає відповідно до концепції Великої Хартії Університетів визначальна роль університетів у суспільному розвитку?

Відповіді:

А – ні;

Б – частково;

В – так.

11. Чи має збільшуватися відповідно до концепції Великої Хартії Університетів роль університетів як регіональних навчально-наукових методологічних центрів?

Відповіді:

А – так;

Б – ні;

В – частково.

12. Які українські національні університети були серед перших 430 засновників Великої Хартії Університетів?

Відповіді:

А – Київський національний університет ім. Т.Г.Шевченка;

Б – Дніпропетровський державний університет (нині: Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара)

В – Харківський національний університет ім. В. Каразіна;

Г – Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова;

Д – Національний технічний університет «Київська політехніка».

13. Який із запорізьких університетів останніми роками ввійшов до складу Великої Хартії Університетів?

Відповіді:

А – Запорізький національний університет;

Б – Запорізький національний технічний університет;

В – Класичний приватний університет;

Г – Запорізький державний медичний університет.

14. Скільки українських університетів державної і недержавної форм власності входять до складу Великої Хартії Університетів станом на 2013 рік?

Відповіді:

А – 20;

Б – 35;

В – 40;

Г – 51;

Д – понад 60;

Е – понад 70.

15. Університети яких міст України представлені більшістю у Великій Хартії Університетів?

Відповіді:

А – Дніпропетровська;

Б – Донецька;

В – Києва;

Г – Львова;

Д – Одеси;

Е – Харкова.

16. Скільки європейських країн стали учасницями Болонського процесу станом на 2013р.?

Відповіді:

А – 29;

Б – 40;

В – 45;

Г – 47;

Д – 48.

17. Якого року до Болонського процесу приєдналася Україна?

Відповіді:

А – 1999 р. (Болонська декларація);

Б – 2001 р. (Празьке комюніке);

В – 2003 р. (Берлінське комюніке);

Г – 2005 р. (Бергенське комюніке);

Д – 2007 р. (Лондонське комюніке);

Е – 2009 р. (Львовенське комюніке).

18. На яких рівнях паралельно відбувається Болонський процес?

Відповіді:

А – інституційному;

Б – міжнародному;

В – національному.

19. Який рік у Болонській декларації був офіційно проголошений роком реалізації комплексної мети Болонського процесу?

Відповіді:

А – 2009;

Б – 2010;

В – 2011;

Г – 2012;

Д – 2020.

20. Який документ Болонського процесу станом на 2013 р. підписаний країнами-учасницями останнім?

Відповіді:

А – Львовенське комюніке;

Б – Будапештсько-Віденська декларація;

В – Бухарестська декларація.

21. Базова, проте неповна вища освіта в структурі кваліфікаційної концепції Болонського процесу – це ...

Відповіді:

А – молодший спеціаліст;

Б – спеціаліст;

В – бакалавр;

Г – магістр.

22. Сучасна модель організації навчального процесу у вишах, яка ґрунтується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць, - це ...

Відповіді:

А – кредитно-модульна система;

Б – структурно - логічна схема;

В – модульно-рейтингова система.

23. Яку типову темпоральну модель безперервної вищої стаціонарної освіти (бакалавр+магістр+доктор філософії) впроваджено Болонським процесом?

Відповіді:

А – 3+2+3;

Б – 4+1+3;

В – 3+1+3;

Г – 2+4+3.

24. Які з цілей Болонського процесу максимально скеровані на демократизацію вищої освіти?

Відповіді:

А – введення двоциклової освіти;

Б – розширення мобільності студентів і професорсько-викладацького складу ВНЗ;

В – навчання впродовж усього життя;

Г – формування системи контролю якості освіти.

25. Гармонізація архітектури системи європейської вищої освіти – це ...

Відповіді:

А – основна умова Болонського процесу;

Б – основний принцип Болонського процесу;

В – основний етап Болонського процесу;

Г – основне завдання Болонського процесу.

26. Які з цілей Болонського процесу максимально скеровані на інтеграцію вищої освіти?

Відповіді:

А – навчання впродовж усього життя;

Б – запровадження кредитно-модульної системи;

В – прийняття системи легкозрозумілих й адекватних ступенів;

Г – запровадження навчальних програм, курсів, модулів «європейського змісту»;

Д – забезпечення працевлаштування випускників за здобутою вищою освітою.

27. Базові елементи європейської кредитно-трансферної системи – це ...

Відповіді:

А – університетський координатор;

Б – факультетський координатор;

В – структурно-логічна схема курсу;

Г – інформація (інформаційний пакет);

Д – взаємна угода (навчальний контракт);

Е – кредит ECTS (навчальне навантаження та оцінки студента з дисципліни).

28. Кількість кредитів, модулів, загальна кількість годин та кількість тижневих годин, освітньо-кваліфікаційний рівень напряду освіти, характеристика навчального курсу (семестр, лекції, семінари, практичні, самостійна робота, індивідуальна робота, вид контролю) – це ...

Відповіді:

А – опис предмета курсу в інформаційному пакеті навчального закладу;

Б – зміст навчальної дисципліни;

В – робоча навчальна програма дисципліни.

29. Одиниця обсягу та вимірювання результатів навчання, досягнутих на певний момент виконання програми навчання, точно документована мінімальна умовна одиниця вимірювальної вартості певної складової навчальної програми, яку виконав студент під час навчання, - це ...

Відповіді:

А – кредит;

Б – модуль;

В – рейтинг.

30. Який академічний ступінь (кваліфікація) дає право продовжити навчання (освіту) в аспірантурі?

Відповіді:

А – бакалавр;

Б – спеціаліст;

В – молодший спеціаліст;

Г – магістр.

31. Цілісна, структурована, відповідно задокументована змістова частина освітньо-професійної програми підготовки фахівця,

яку має засвоїти студент за допомогою різних форм навчального процесу, - це ...

Відповіді:

А – кредит;

Б – модуль;

В – ECTS;

Г – рейтинг.

32. Пакет навчально-методичних матеріалів з дисципліни/курсу (навчальна програма, дисципліни, тексти лекцій, відомості про семінарські, лабораторні та практичні заняття; модульний контроль; індивідуальні навчально-дослідні завдання; термінологічний словник; список рекомендованої літератури; тести; питання на підсумковий контроль) – це ...

Відповіді:

А – інформаційний пакет;

Б – інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни;

В – методичні вказівки до дисципліни;

Г – методичні рекомендації до самостійної роботи студентів.

33. Засіб підвищення мобільності студентів в умовах Болонського процесу – це ...

Відповіді:

А – ECTS;

Б – КМСОНП;

В – ІКНМЗД.

34. Найважливіші переваги концептуальних ідей Болонського процесу для українського студентства – це...

Відповіді:

А – врахування всіх навчальних, наукових та креативних досягнень студента;

Б – створення умов для вільного переміщення території Європи в процесі здобуття вищої освіти;

В – юридичне визнання диплома про вищу освіту в країнах Європи;

Г – сумісність здобутих кваліфікацій на вишівському та післявишівському етапах підготовки;

Д – міжнародне визнання бакалавра як рівня вищої освіти;

Е – збільшення обсягів та піднесення якості самостійної роботи студентів.

35. Що в першу чергу забезпечує привабливість сучасної вищої освіти в умовах Болонського процесу?

Відповіді:

А – високоякісні стандарти вищої освіти;

Б – конкурентоспроможність ВНЗ;

В – постійний контроль якості знань студентів;

Г – можливість здобувати освіту впродовж усього життя;

Д – двоциклове навчання;

Е – кредитно-модульна система.

36. Фундаментальні принципи призначення університетів сформульовано ...

Відповіді:

А – у Болонській декларації;

Б – у Лісабонському комюніке;

В – у Лондонському комюніке;

Г – у Великій Хартії Університетів.

37. На якій зустрічі міністрів освіти країн-учасниць Болонського процесу офіційно проголошено створення Європейського простору вищої освіти?

Відповіді:

А – Велика Британія, травень 2007р.;

Б – Бельгія, квітень 2009 р.;

В – Угорщина - Австрія, березень 2010 р.;

Г – Румунія, квітень 2012р.

38. Чи можуть кредити, відповідно до Болонської декларації, бути отримані поза межами ВНЗ?

Відповіді:

А – так;

Б – ні;

В – іноді, якщо їх визнає відповідний університет-отримувач.

39. Які бали за шкалою оцінювання ECTS відповідають задовільному результату за національною (українською) традиційною шкалою?

Відповіді:

А – 50 – 64 бали;

Б – 60 - 74 бали;

В – 40 – 55 балів.

40. У чому найбільша перевага модульно-рейтингової технології навчання у вишах?

Відповіді:

А – забезпечує систематичність контролю знань і вмінь студентів;

Б – охоплює всі етапи навчального процесу;

В – забезпечує диференційність, індивідуалізацію та об'єктивність контролю;

Г – враховує всі навчальні досягнення студентів;

Д – сприяє змагальності у навчальному процесі;

Е – активізує самостійну, у т.ч. дослідну, роботу студентів.

10. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

10.1. Базова

1. Беліков С.Б. Досвід упровадження Болонської системи в закладах вишу Запоріжжя // Педагогіка і психологія. – 2009. - № 1. – С. 17-27.
2. Болонський процес: 10 років потому // Світ фізики. – 2009. – № 2. – С. 14-17.
3. Вища освіта України і Болонський процес: Навч. посібник/За ред. В.Г.Кременя.-Тернопіль, 2004.- 384с.
4. Джура О. Болонський процес як прояв модернізації освіти // Вища освіта України. – 2008. - № 4. – С. 58-63.
5. Жижко Т. Реформа університетської освіти в контексті Болонських домовленостей // Вища освіта України. – 2010. № 2. – С. 28-35.
6. Журавський В.С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні. – К., 2003. – 416 с.
7. Журавський В.С. Згуровський М.З. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. – К.: ІВЦ “Видавництво “Політехніка”, 2003. – 200 с.
8. Інновації у субмові вищої школи в контексті Болонського процесу/ Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови: Навчальний посібник з алгоритмічними приписами (в умовах Болонського процесу). –К., 2009. – С. 311-316. (Гриф МОН України).
9. Левківський К. Якісна освіта – запорука самореалізації особистості // Вища школа. – 2010. - № 1. – С. 5-14.
10. Матеріали науково-практичного семінару “Кредитно-модульна система підготовки фахівців у контексті Болонської декларації”. // Львів, 21-23 листопада 2003. – Львів: “Львівська політехніка”, 2003. – 111 с.
11. Національний звіт України про впровадження положень Болонського процесу : до VI міністерської конференції // Вища школа. - 2009. - № 3. -С. 3-25.

12.Нові технології навчання : наук.-метод. збірник. Вип. 61/ МОН України, Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти. - К., 2010. - 185 с.

13.Нові технології навчання : науково-методичний збірник. Вип. 63 Ч.1 / МОН України, Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти.- К. : Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти, 2010. - 117 с.

14.Олдермен Джеффри. Глобалізація вищої освіти: вільний ринок і національний інтерес. // Вища школа. Науково-практ. видання. – Київ, 2001. – №6. – С.113-119.

15.Онуфрієнко Г.С. Українська наукова мова в термінологічному вимірі і в контексті *вимог Болонського процесу* // Збірник наукових праць НДІУ: Матеріали Першого Міжнародного конгресу “Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі”, – 20-21 жовтня 2005 р. – Київ, 2006. – С.175-186.

16.Проблеми освіти: Болонський процес в Україні. – У 2х-ч. – К., 2005.

17.Теоретико-методологічні засади вищої освіти у світлі Болонського процесу // Підготовка фахівців у системі професійної освіти: проблеми, технології, перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Кривий Ріг: КТУ, 2009. – С. 3-38.

18.Хоружий Г. Соціальна відповідальність вищої школи в контексті Болонського процесу // Вища школа. – 2010. - № 5-6. – С. 12-24.

10.2. Методичне забезпечення

1. Вища освіта України і Болонський процес: Навчальна програма / Укл. Степко М.Ф., Болюбаш Я.Я., Шинкарук В.Д., Грубінко В.В., Бабин І.І. –Київ – Тернопіль, 2004. – 18 с.

2. Вища школа і Болонський процес: Курс лекцій/ Укл. В.Г.Воронкова, О.Є. Швець. — Запоріжжя, 2004. - 95 с.

3. Вища школа і Болонський процес: Методичні матеріали для самостійної роботи магістрантів ЗНТУ денної та заочної форм навчання з усіх спеціальностей./ Укл. Г.С Онуфрієнко. –Запоріжжя: ЗНТУ, 2010. – 50 с.

4. Вища школа і Болонський процес: Плани практичних занять для магістрантів технічних спеціальностей денної форми навчання/ Укл. Г.С Онуфрієнко. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2009. – 15 с.

5. Вища школа і Болонський процес: Робоча навчальна програма для магістрантів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання/ Укл. Г.С Онуфрієнко. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2012. – 12 с.

6. Вища школа і Болонський процес: Тестові завдання/ Укл. Г.С Онуфрієнко. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2012. – 7 с.

7. Тлумачний словник ключових понять і термінів Болонського процесу для магістрантів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання / Укл. Г.С Онуфрієнко. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2010.- 42 с.

10.3. Допоміжна

1. Бабин І.І. Стратегія і сучасні тенденції розвитку вищої освіти в контексті європейського простору вищої освіти // Педагогіка і психологія. – 2009. - № 2. – С. 61-71.

2. Головатий С. Болонські домовленості в українському контексті // Урядовий кур'єр. – 2007. – 28 грудня.

3. Гресь Н. Юридичний погляд на сучасні документи про вищу освіту : [вища освіта і Болонський процес] // Освіта і управління. – 2010. - № 3-4. – С. 53-60.

4. Долженко О.В. Сорбонская и Болонская декларации: Информация к размышлению... // Вестник высшей школы: Alma mater. – 2000. – № 6.

5. Загірняк М. Болонський процес і вища технічна освіта // Вища школа. – 2007. - № 3. – С. 14-20.

6. Звенигородська О.П. Основні етапи модернізації національної вищої освіти в Україні// Підготовка фахівців у системі професійної освіти: проблеми, технології, перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Кривий Ріг: КТУ, 2009. –С.13-16.

7. Корсак К. Нове століття – нова вища освіта. // Вища школа. Науково-практ. видання. - К., 2001.-№ 4-5. – С. 62-72.

8. Кремень В.Г. Болонский процесс: сближение, а не унификация. // Зеркало недели. – № 48 (473). –2003. – 13-19 декабря.

9. Левківський, К. Якісна освіта - запорука самореалізації особистості // Вища школа. - 2010. - № 1. - С. 5-14.

10. Луговий, В. І. Реалізація принципів і пріоритетів Болонського процесу у вищій школі України: час дискусій і час дій // Педагогіка і психологія. - 2009. - № 1. - С. 5-17.

11. Лукичев Г.А. Интеграция и эффективность – цели реформ в высшем образовании стран Европы. // Научный вестник Московского государственного технического университета гражданской авиации. – М., 2000. – № 26. – С. 13-18.

12. Модернізація вищої освіти Російської Федерації. // Вища школа. Науково-практичне видання. – К, 2001. – № 6. – С. 99-105.

13. Модернізація підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів в аспірантурі та докторантурі наукових установ АПН України в контексті Болонського процесу: досвід, проблеми, перспективи // Педагогіка і психологія. – 2008. - № 1. – С. 94-102.

14. Ніколаєнко С. Підвищення ефективності вищої освіти – визначальний чинник зростання соціально-економічного потенціалу держави // Освіта України. – №13 (706). – 17 лютого 2006 р. – С.8.

15. Онуфрієнко Г.С. Мова науки як навчальна дисципліна для магістрантів та аспірантів в умовах інтегрування вищої освіти України у європейський простір. // Щорічна наукова конференція ЗНТУ: “Тиждень науки”. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2005.

16. Онуфрієнко Г.С. Мовна гібридизація термінологічного знака як актуальна міжнародна проблема лінгвістичної гармонізації в умовах інтеграції національної науки до ЄНП // Інтеграція національної науки до європейського наукового простору: Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – С. 26-27.

17. Онуфриенко Г.С. *Тестирование* в высшем образовании // Лингвистика и высшая школа. – Красноярск, 2002. – С. 291-297.

18. Основні засади розвитку вищої освіти України / [за ред. І.О. Вокарчука ; упор. : В.Д. Шинкарук [та ін.]. – К. : Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. – Ч.4. – 172 с.

19. Паршакова О. Проблеми організації та контролю самостійної роботи студентів у світлі Болонського освітнього процесу // Вища освіта України. - 2010. - № 2. - С. 36-43.

20.Савіцька-Вільгусяк С. Реформи вищих рівнів освіти в Італії: проблеми і перспективи. // Вища школа. Науково-практичне видання. – К, – 2001. – № 6 – С. 89-96.

21.Степаненко С. Система вищої освіти у США: фінансування і технологія.// Вища школа. Науково-практичне видання. – К, 2001. – № 6. – С. 71-87.

22.Степко М. Ф. Проблеми вищої освіти в контексті Болонського процесу // Педагогіка і психологія. - 2008. - № 1. - С. 75-81.

23.Степко М. Ф. Проблеми реформування вищої освіти в контексті Болонського процесу // Педагогіка і психологія. - 2009. - № 1.- С. 34-39.

24.Таланова Ж. Проблема ідентифікації найвищого освітнього рівня за міжнародною стандартною класифікацією освіти в Україні : Болонський процес і Україна // Вища освіта України. – 2008. - № 1. – С. 18-23.

25.Таланчук П. “Похищение” Украины в контексте интеграционных процессов в Европе.// Зеркало недели. – 2004. – № 47 (522). – 20 ноября.

26.Теоретико-методологічні засади вищої освіти у світлі Болонського процесу // Підготовка фахівців у системі професійної освіти: проблеми, технології, перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Кривий Ріг: КТУ, 2009. – С. 3-38.

27.Янковий В.В. Болонський процес: шляхом європейської інтеграції // Дзеркало тижня. – 2003. – № 40. – 18-24 жовтня.

10.4. Електронні ресурси

1. Бергенське комюніке (19-20 травня 2005, м.Берген, Норвегія) [Електронний ресурс] . – Режим доступу до: <http://www.bologna-bergen2005.no/>

2. Бергенське комюніке (19-20 травня 2005, м.Берген, Норвегія) [Електронний ресурс] . – Режим доступу до: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Bergen_Communique1.pdf

3. Берлінське комюніке (19-20 вересня 2003, м.Берлін, Німеччина) [Електронний ресурс] . — Режим доступу до: <http://www.bologna-berlin2003.de/>

4. Берлінське комюніке (19-20 вересня 2003, м.Берлін, Німеччина) [Електронний ресурс] . — Режим доступу до:http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Berlin_Communique1.pdf

5. Болонська декларація (18-19 червня 1999, м. Болонья, Італія) [Електронний ресурс] . — Режим доступу до: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/BOLOGNA_DECLARATION1.pdf

6. Болонський процес у фактах і документах. / Упорядники Степко М.Ф., Болюбаш Я.Я., Шинкарук В.Д., Грубінко В.В., Бабин І.І. — Київ — Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. — 52 с. (www.tspu.edu.ua).

7. Будапештсько-Віденська декларація (12 березня 2010, м.Будапешт (Угорщина) та м.Відень (Австрія)) Офіційні джерела [Електронний ресурс] . - Режим доступу до: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Budapest-Vienna_Declaration.pdf

8. Будапештсько-Віденська декларація (12 березня 2010, м.Будапешт (Угорщина) та м.Відень (Австрія)) [Електронний ресурс] . — Режим доступу до:<http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/>

9. Бухарестське комюніке — новини розвитку Болонського процесу [Електронний ресурс]. - Режим доступу до: <http://www.tempus.org.ua/en/news/50-news/756-novini-rozvitku-bolonskogo-procesu.html>

10. Велика Хартія Університетів [Електронний ресурс]. - Режим доступу до: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/node/1220

11.Лондонське комюніке (16-19 травня 2007, м.Лондон, Велика Британія) [Електронний ресурс] . — Режим доступу до: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/London_Communique18May2007.pdf

12.Лондонське комюніке (16-19 травня 2007, м.Лондон, Велика Британія) [Електронний ресурс] . — Режим доступу до: <http://www.dcsf.gov.uk/londonbologna/>

13.Льовенське комюніке (28-29 квітня 2009, м.Льовен та Лувен-ла-Ньов, Бельгія) [Електронний ресурс] . — Режим доступу до: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/Leuven_Louvain-la-Neuve_Communique_April_2009.pdf

14. Льовенське комюніке (28-29 квітня 2009, м.Льовен та Лувен-ла-Ньов, Бельгія) [Електронний ресурс] . — Режим доступу до: <http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/>

15. Нормативно-правові джерела та інструктивні матеріали Міністерства освіти і науки України (www.mon.gov.ua).

16. Празьке комюніке (18-19 травня, 2001, м.Прага, Чехія) [Електронний ресурс] . — Режим доступу до: http://www.ehea.info/Uploads/Declarations/PRAGUE_COMMUNIQUE.pdf

17. Празьке комюніке (18-19 травня, 2001, м.Прага, Чехія) [Електронний ресурс] . - Режим доступу до: <http://www.bologna.msmt.cz/PragueSummit/index.html>

18. Реформа вищого образования в Нидерландах.// Голландский институт в Санкт-Петербурге: <http://www.holinst.spb.ru>.

19. Observatory Magna Charta [Електронний ресурс]. - Режим доступу до: <http://www.magna-charta.org/#>

20. The Bologna Declaration of 19 June 1999 [Електронний ресурс]. - Режим доступу до: http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/bologna_declaration.pdf.